

TÜSKÉS TIBOR

Szabadulás vagy kötöttség

EGY IRODALMI VITA MARGÓJÁRA – CSORBA GYŐZŐ, RÓNAY GYÖRGY
ÉS WEÖRES SÁNDOR

Születési idejüket tekintve nemzedéktársai egymásnak. Rónay György és Weöres Sándor ugyanabban az évben, 1913-ban születtek. Csorba Győző három évvel később, 1916-ban látta meg a napot. Halálozásuk évét tekintve egy-egy évtizeddel később követték egymást. Rónay 1978-ban, Weöres 1989-ben, Csorba 1995-ben hunyt el. Az irodalomtörténet-írás a Nyugat harmadik nemzedéke költő-tagjaiként tartja őket számon. Pályájuk során egymásra figyelő társak, életük egyik „pillanatában” egymás vitafelei voltak.

Csorba Győző és Weöres Sándor a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején ismerkedett meg Pécssett. Amikor Csorba első verseskötete, a *Mozdulatlanság* 1938-ban megjelent, még nem ismerték egymást. De Csorba második kötete, *A híd panasza* verseit Weöres már a kötet összeállítása előtt az akkori iskolai osztályozás érdemjegyei szerint értékelte. Csorba korábban József Attila költészetéért lelkesedett, Weöressel való találkozása után új mértéket talált. Visszaemlékezésében mondja:¹ „akkor már Weöres Sándor is erősen hatott rám. Az ő teljesen friss hangvételét nem tudtam elkerülni. (...) És a véleményből nagyon sokat lehetett tanulni. Ez nekem nagyon-nagyon hasznos időszak volt.” Van egy fénykép, amely Csorba Győzőt és Weöres Sándort ábrázolja Pécssett, a Széchenyi téren 1942-ben. Csorba Győző a közös fényképet olyan fontosnak tartotta később, hogy hatvanadik születésnapján az Új Írásban közölt visszaemlékezésének szövege mellé illesztette. Ugyanitt egy másik fénykép is található. Ez 1970-ben készült Pécssett, és a fotón Csorba Győző, Károlyi Amy és Weöres Sándor látható.²

Csorba második verseskötetéről, az 1943-ban megjelent *A híd panaszáról* a Magyar Csillagban Rónay György írt kritikát.³ Ebben a bírálatban az idősebb – de ugyancsak fiatal, akkor harmincéves – Rónay még az elismerés hangján köszönti költőtársát. Tud Csorba korábbi Hélinant-fordításáról, és *A híd panasza* költőjét „mély, komor, magvas” költőnek mondja. „Isten és halál a két nagy élménye.” Fölismeri Csorba költészetének mindvégig meghatározó ihletforrását: „kiábrándultan és makacsul, viaskodó elszántsággal perel az elmúlással.” Erős, „meglepően valóságos” képeit dicséri, és erre példákat idéz tőle. „Valami zord középkori íz bujkál a soraiban, sötét színeiben és aszkétikus elszántságában. Nem a zene, hanem a gondolat felől indul neki a versnek; és elsősorban nem a vi-

¹ Csorba Győző: A város oldalában. Beszélgetések. Kérdező: Csuha István. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1991. 55., 58.

² Csorba Győző: Pályám emlékezete. „Hatvan! – Vanhat?” Új Írás, 1976. 11. sz. 115–128.

³ Rónay György: Csorba Győző: A híd panasza. Magyar Csillag, 1943. 14. sz. 117.

lágban néz szét, hanem önmagában. (...) A felszín helyett a mélybe tör; ihlete nem szökdé-
csele, medret váj magának.” Némely formai botlását, lazaságát teszi szóvá, és azt az „újítást”, hogy a strófával nem fejezi be a gondolatot, „a mondat mindig túlfut rajta”. (Majd látni fogjuk, hogy amiért Rónay bírálja Csorbát, a strófászerkezet valamint a sorok megtörését, azt Weöres a költő „formai újszerűségének”, sőt tőle tanult és vett újításnak nevezi.) Erősebb formai fegyelemre buzdítja, „hogy teltebben és tisztábban, – ne lazán és elmosódva – szóljon verseiben az a szép, mély emberi hang, igazi férfihang, amelynek végzetéről és magányosságáról legjobb darabjai beszélnek”. A bírálatot ezzel a két jelzővel zárja: Csorba Győző „komoly költő, igazi költő.”

Nagyjában ugyanebben az időben, mindössze három évvel később, 1946-ban Csorba Győző kritikát ír Weöres Sándornak közvetlenül a háború befejezése után megjelent négy könyvről.⁴ Ezek közül a *Gyümölcskosár* és *A szerelem ábécéje* régebbi anyagból összeállított válogatás, de *A teljesség felé* és az *Elysium* új szövegeket tartalmaz. Csorba a korábbi és az új anyagot egyaránt dicséri. „Weöres – alig hiszem, hogy tévedek – a legjobb magyar gyermekverseket írta idáig.” Felismerése ma is érvényes: „A gyermeklélek ragyogó ismerete (nagyon mélyen magába nézett a költő) s pompás mesterségbeli tudás teremtette ezeket a verseket. E két erény még senki másnál nem párosult ilyen szerencsésen irodalmunkban.”

A két új kötetéről is felső fokon szól. „Új hang Weöres eddigi munkásságában *A teljesség felé* című kötet. (...) Rokonai: Lao-ce, Kung-fu-ce, a tibeti és a hindu bölcsek írásai.” A kötetből választott idézetek után Weöres tanítását így sommázza: „Aki a teljességre jut, annak nincsenek többé vonzalmi és ellenszenvi, nincs benne szeretet és gyűlölet, reménység és rettegés, öröm és bánat: lelke a zavartalan harmónia állapotában nyugszik, a tagolatlan egység békéjében. Weöres már-már eléri ezt a tökéletességi fokot, de olykor, ha körülnéz, át-átfut lelkén egy felhő, hol, milyen messze hátul botorkál a világ!”

Az *Elysiumot* is meglepetéssel veszi kezébe Csorba. „Weöres látja, amit csak a legnagyobbak vettek észre: az individuális líra alkonyát.” Az élményköltészet kora véget ért. „Az egyéni élmények köre kimerült, a variációkat a múlt század költői fölélétek. Tovább kell ásni: a személyiség alatti rétegekbe, az egyéni esetlegességeken túl a létezés örök fundamentumáig kell hatolni, a kozmikus kitágulás lehetőségének a közelébe.” Költőként Csorba maga is eszményt a tudatalatti világ fölzsabadításában, az egyetemes, „közös alap” föltárásában, a személytelen lírában lát. „Az individuális költőnél a vers a személyiségből fakad; az egzisztenciális költőnél a vers a személyiség alatti alaplól fakad.” A szokásos esztétikai mértékeket sutba kell dobni – zárja bírálatát Csorba.

Tanulságos Csorba Győző Weöres Sándor két új könyvről szóló kritikáját összevetni azzal a bírálattal, amelyet Rónay György írt ugyancsak Weöres háború után megjelent kötetéről. Már a kritika címében szereplő kérdőjel beszédes: *A teljesség felé?*⁵ Rónay Csorbától eltérő, más filozófiai alapról Weöres költészetére vonatkozó másféle következtetéseket von le. Ő is érzékeli „valaminő buddhiztikus színezetű” tanítás hatását, de a „Hamvas Béla szellemi keresztapaságára valló” filozófia (melynek „szorgos tanítványai” vannak) idegen a számára. Rónay a személyiséget és a létet védi, a költészetet a „sterilitás

⁴ Csorba Győző: Weöres Sándor új könyvei. Sorsunk, 1946. 1. sz. (október) 45–48.

⁵ Rónay György: A teljesség felé? (Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről.) Vigilia, 1947. 8. sz. 494–501.

kísértetétől” félti; Weöres a személytelen költészetre és a szürrealista elméletekben föllelhető eszmékre szavaz, „személyiségünk poggyászát” elhajítja, és „a létből a létezésbe” evez. Rónay Weörest „vitathatatlanul ragyogó tehetségű” költőnek mondja, de a költészetet „e szofisztikus filozófia” esztétikai következtetéseitől, az „absztrakt” törekvésektől, a valóság, az élmény alábecsülésétől óvni szeretné. A kritikus Weöres új köteteiben (*Meduza*, *Elysium*, *A fogak tornáca*) ennek a filozófiának „valóságos illusztrációját” látja. Weöres szövegei a személytelen, a szürrealisztikus líra termékei, ehhez a költő – Supervielle, Reverdy, Éluard mintájára – új nyelvet teremt, versei a „lét nyelve” helyett a „létezés nyelvé” szólnak meg, és itt a líra „a személyiség alatti világ” éneke. „S megbosszulja magát a művön az elmélet: a forma hiányáért nem kárpótolhat semmi, s a vers nem egyszer egy vers sebtében lejegyzett nyersanyagaként áll előttünk, zsúfoltságában szétmosódva, szerkesztetlenségében hatástalanul.” Rónay figyelmezteti olvasóját: fenntartásait nem valamiféle vaskalapos, ókonzervatív esztétika nevében fogalmazta meg. „Természetesen nem kívánunk holmi együgyűen gyermeteg világosságot, naiv közérthetőséget a költőtől.” És teljes elismeréssel, fönn tartás nélkül fogadja el Weöres költészetének „teljes értékű”, nagy, ragyogó alkotásait, melyekre példát az említett kötetekből hosszan idéz. Ezek megformált, „megkomponált” versek, itt Weöres Sándor „nemcsak érdekes kísérletező, nemcsak sajátosan eredeti színfoltja a modern magyar lírának, hanem nagy, igazi, tiszta és erős költő is”. (Minderre emlékezzünk majd akkor, amikor Rónaynak Csorba új verseskönyvéről, a *Szabadulás*ról írott kritikájáról lesz szó!)

Csorba Győző 1947 elején a Baumgarten-alapítvány jutalmában részesül (mások mellett Pilinszky Jánossal, Kálnoky Lászlóval együtt), részben e jutalomból tudja megjelentetni 1947 tavaszán *Szabadulás* című harmadik verseskötetét. A Weöres Sándornak küldött példányt a költőtárs 1947. április 5-én kelt levelében ezekkel a szavakkal fogadja:⁶ „Kedves Győzőm, köszönöm kötetedet, olyan mintha egy mai angol, vagy francia új költő írta volna, és amellet mégis itteni; a lehető legjobb, ami a jelenkortől telik.”

1947 Magyarországon a politikai élet elborulásának, a diktatúra kiépülésének a kezdete. Az év tavaszán már voltak jelek, hogy Magyarország nem a polgári demokrácia, hanem a proletár diktatúra útjára lép, a kommunisták a megfélemlítés és a terror eszközeihez nyúlnak. 1947. február 25-én hurcolták el a szovjetek Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát. A szellemi életben, az irodalomban azonban még éltek a polgári eszmék és értékek, megjelentek kitérő folyóiratok (Válasz, Magyarok, Újhold, Sorsunk, Vigilia), megszülettek jelentős művek, és az irodalmi vitákban zömmel esztétikai elvek és nézetek – és nem irodalompolitikai elvárások – fogalmazódtak meg.

Az ízlés, a filozófiai-esztétikai érvek különbözősége mutatkozott meg abban a szó-párbajban is, amely Csorba Győző *Szabadulás* című verseskönyvéről Rónay György és Weöres Sándor között lezajlott.

Rónay bírálata a Magyarok 1947. júliusi számában látott napvilágot.⁷ A kötet kritikáját néhány Csorba-vers elemzésével köti össze, és ezt a következtetést szűri le: a költő a „belső valóságot” írja; a világ, a külső valóság helyett a „lelki félhomály”, a lélek belső valósága izgatja. Rónay kételyét fogalmazza meg: Csorba líráját veszedelem fenyegeti. „Nem mes-

⁶ Csorba György emléke. Válogatta és szerkesztette Tüskés Tibor. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2003. 27.

⁷ Rónay György: Csorba Győző: *Szabadulás*. Magyarok, 1947. 7. sz. 531–532.

terséges túlbonyolítás-e sokszor, amit ő csinál; nem indokolatlanul tekervényesebb utat jár-e az egyszerű, a világos, a természetes helyett?” Abban, hogy Csorba „túlcsigázza” képzeletét, a természetétől idegen hatás nyomát sejtí. „Az olvasóban menthetetlenül az a gyanú támad, hogy a költőt megbolygatta valami hatás vagy elmélet; nem a „keble istenének” parancsa, hanem egy magagyártotta mű-esztétika vagy költői filozófia erősen vitatható törvényei szerint ír.” Rónay a hatás forrását is megnevezi. Hivatkozik Csorbának a Sorsunkban megjelent, Weöres Sándor új művéről írt bírálatára, ahol Csorba teljes azonosulással méltatta Weöres „exisztenciális” líráját, melyben „a gondolatok elvesztik konkrétságukat s egy kozmikus vagy szeráfikus logika tartja össze őket: gravitáció, mint a naprendszeret”. Rónay félti Csorbát ettől a hatástól. „Mindezt azért hozom itt elő, mert úgy vélem, Csorba Győzöt is valaminő ilyen „exisztenciális” lírának az igénye sarkalja arra, hogy természetes hajlamával, egész alkatával szembeszegülve vágjon neki olyan kísérleteknek, amelyeken az európai líra idestova egy jó évtizede szerencsésen túlesett.” Csorba egyik formai újítását, a szavak sorvégi elválasztását külön kipécézi, és ezt is Weöres-hatásnak mondja. „Csorba Győzőnek ezek a kísérletei és becsvágai – tévedések; a tulajdon tehetségét ismeri félre.” Aztán néhány szép vers cím szerinti említése után (melyekben „több formai gond s keménység” van) bírálatát így zárja: „Eredeti hangja van, saját jó szeme, saját élménye a világról; miért szegődnek egy másfajta, bármilyen ragyogó tehetség szolgálatába, – másodhegedűsnek?”

Rónay bírálatára nem annyira Csorbát, inkább Weöres Sándort érintette érzékenyen. Rónay írására ő reflektált sietve a Válasz 1947. szeptemberi számában.⁸ Csorba eredetiségét azzal védi, hogy új kötetét igen magas mérce alá állítja: „Csorba Győző aközé a három-négy mai magyar költő közé tartozik, akik rá merik bízni magukat az új líra többé-kevésbé kipróbálatlan lehetőségeire. Merészségét gyümölcsözőnek tartja; Csorba az ismeretlen lehetőségekkel épp úgy él, mint a bevált lehetőségek alkalmazásával. Rónayt viszont „kiváló költőnek”, de „Gyulai Pál szerű nemesen-merev kritikusnak” mondja. A továbbiakban aztán már nem is annyira Csorba költészetével foglalkozik, hanem olyan valódi vagy föltételezett vádakát cáfol, amelyekkel saját költészetét illették. Egyrészt a sorvégi szótörésről azt állítja, hogy ezt Csorba nem tőle tanulta, hanem ő tanulta Csorbától. (Nem beszélve arról, hogy ez a régiségben, például Pindarosnál, nálunk Ungvárnémeti Tóth Lászlónál, Petőfinél, Babitsnál, József Attilánál is előfordul.) Másrészt saját, „műhelyjátékoknak” mondott, „félreérthetetlen” verseit, ritmusjátékait, „együgyű táncdalait” védi meg. Harmadrészt Csorba „másodhegedűségét” valamiféle gondolati relativizmussal cáfolja: „amiképpen nem kritériuma a művészetnek a következetesség, éppúgy az eredetiség sem”. Negyedrészről mintha már egy új fajta – ám Rónaynál nem olvasható! – irodalompolitikai követelmény és az irracionális vádja ellen védekezne. „Csorba líráját és az enyémet is, gyakran tekintik irreálisnak, felelőtlenül kalandosnak, a valóságtól elrugaszkodónak. Ahogy volt népiség-követelmény, most van valóság-követelmény, s lesz majd nem tudom milyen követelmény...” Baljós sejtelve, tudjuk, bekövetkezik majd. Így érvel: „Mi sem fordultunk el a valóságtól: hanem a külső és belső valóságnak kevésbé ismert, feltáratlan, homályos rétegei felé fordultunk (...) a mennél teljesebb emberség iránti igényből.” Mert az önismeret – vallja Weöres – sosem volt olyan sürgős, mint most, „amikor az emberiséget saját elszabadult szenvedélyei egyre nagyobb csapásokkal sújtják.”

⁸ Weöres Sándor: Csorba Győző: Szabadulás. Válasz, 1947. II. 363–365.

Csorba Győző véleményét Rónay illetve Weöres kritikájáról nem ismerjük. Írásban nem reagált rájuk. Csorba 1947. október közepétől 1948 márciusáig Kardos Tibor jóvoltából fél évet – többekkel együtt – Olaszországban, a római Magyar Akadémián töltött. Ide 1947. november végén Weöres Sándor is Károlyi Amyval érkezett meg. Minden bizonnyal a *Szabadulás* című kötet, valamint a Magyarok és a Válasz kritikája is szóba került beszélgetéseik során, bár erről Csorba római naplójában⁹ nem történik említés. Csorba itthon hamarosan kézbe vehette Sótér István *Négy nemzedék – élő magyar költők* című, 1948 szeptemberében megjelent antológiáját, és benne elolvashatta az antológia szerkesztőjének róla írott – Weöres Sándor véleményével sok tekintetben egybecsengő – portréját.¹⁰ „Legutolsó verseskötete, a *Szabadulás* valamennyiünk számára meglepetés volt: egy új és nem remélt tehetség mutatkozott be lapjain.” Sótér megvédi a „szürrealista” vád ellen. „Fordulata valóban *felszabadulás*: egy félig néma, vagy legalábbis félhangon dünnyögő világ legmerészebb hangjai szabadultak fel új verseiben, meghökkentő képek, alig is megszokható párosodások – elvontan ugyan, de az elvontság irigylendően szabad szárnyalásával, a szabadság ékesszóló biztonságával.”

Bizonyára a fiatal Csorbának nagyon jól esett a *Szabadulás* mellett Weöres Sándor kiállása, Sótér István elismerő véleménye, de azon is el kellett gondolkodnia, amit Rónay György mondott: akar-e Weöres Sándor „tanítványa”, „másodhegedűse” lenni? Csorba később azt vallotta, amit Illyés Gyula egy rádióbeszélgetés címében így fogalmazott meg: *Minden jó hatás: erősítés*. Vagyis vannak jó, és vannak rossz hatások. A rossz hatás epigonná, másolóvá tesz; a jó hatás felszabadít, az önálló hang megtalálásához juttat el. Csorbát – költői pályája egészének ismeretében mondhatjuk – az „existenciális” líra, a „szürrealista” költészet, Weöres Sándor „hatása” saját ars poeticájának fölismeréséhez segítette hozzá, azaz megerősítette.

Csorba nagyon sokat köszönhetett Weöres lírájának. Akár jelképesnek tekinthetjük, hogy *A város oldalában* című nagy, önéletrajzi visszatekintésében – a névmutató tanúsága szerint – a 220 lapon Weöres nevét a legtöbbször, negyvenötöször írja le, míg például Várkonyi Nándor személyét csupán fele annyiszor említi. Költészetével ő közvetítette számára a modern európai líra – Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud és az újabbak, Rilke, Eliot, Reverdy költészetének – leszűrt eredményeit. Nyitottá tette az intellektuális élmények, a létkérdések iránt. Igényességet, szigorúságot táplált benne, a formai kérdésekkel szemben fogékonyra tette. Költészete a *Szabadulás* után a valóság, a világ, a személyes élmények befogadása felé mozdult el, és nem azt az utat járta tovább, amelyet a *Szabadulás* sejtetett. Az érett Csorba elfogadja a költészet közösségi jellegét. Egyik kései, ars poetica-értékű versében írja:

*mondtam igen hajdan én is nagy szavakat
 hogy így meg úgy hogy szentség nincs más a nap alatt*

⁹ Csorba Győző: Római följegyzések. 1947–1948. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2002. A november 29-i bejegyzés: „Tegnap megérkeztek Weöres Sanyiék. A feleség kellemes, kedves lélek.”

¹⁰ *Négy nemzedék – élő magyar költők*. A tanulmányt írta és a költőket bemutatja Sótér István. Par-nasszus, Bp., 1948. 247. = Sótér István: *Tisztuló tükrök*. Gondolat, Bp., 1966. 295.

öcsém drága öcsém költők fiatalok
ringyók a szavak befűzni ne hagyjátok magatok

legyen példátok inkább a rendes szívdobogás
ami egyszerű tiszta nem szól bele álca fogás

persze a költészet szent mást nem vallok ma se még
de úgy ahogyan szent az ember a föld meg az ég

sokat tanultam idáig s lám ennyit tudok ha tudok
öcsém drága öcsém költők fiatalok

(Költők, fiatalok)

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Rónay Györgyben nem csontosodott előítéletté a *Szabadulás*ról alkotott véleménye. Bírálatainak korrigálására is kész kritikus volt. Csorba újabb köteteinek megjelenésekor módosított korábbi ítéletén, elismerte, hogy Csorba Győző nem vált Weöres Sándor epigonjává, „másodhegedűssé”. Továbbra is figyelemmel kísérte a költőtárs pályáját, és az újabb Csorba-kötetekről – többször is – nagy elismeréssel írt. Nem nőtt diadalérzéssé benne a fölismerés, hogy Csorba a *Szabadulás* után hangot váltott, a valóság felé fordult, s lírájában a konkrétság és a fogalmiság, a szenzualitás és az intellektualitás, az érzékenység és a gondolatiság szintézisének a megvalósítására tört.

A *Szabadulás* után nyolc évre jelent meg először Csorba Győzőnek költői műve, és tíz évre újabb verseskötete. Az *Ocsúdó évek* (1955) önéletrajzi költemény, lírai és epikai elemekből egybeszótt, 123 tízoros versszakból álló poéma. A költő élete első tíz évét, az apja haláláig tartó időt beszéli el, a család szociális nyomorúságának kiemelésével. „Pécsett, Vilmos utca 23-ban /születtem, kilenc közül nyolcadiknak” – olvassuk az elbeszélő költeményben, mely sok tekintetben Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjére* emlékeztet. – Új verseskötete, *A szó ünnepe* 1959-ben látott napvilágot. A prologusból és hat ciklusból álló gyűjtemény tíz év lírai termését tartalmazza. Csorba később is megőrzi köteteiben a versek tematikai-ciklusos beosztását. *A szó ünnepe* az első igazi Csorba-verseskötet. Egyszerre tükrözi lírájának sokszínűségét és alaphangját, tematikai változatosságát és morális tartását, érzékenységét és gondolati gazdagságát. Olyan sarokkő, amelyre egy teljes és koherens lírai világkép és költői életmű épült.

Csorba Győző és Weöres Sándor barátsága és kölcsönös tisztelete a római tartózkodás után is megmaradt, bár egyikük élete végérvényesen a szülővároshoz, Pécshez kötődik, másikuk pedig vidékről a fővárosba költözik, és budapesti lakos lesz.

Az egymásról és egymáshoz írt szövegek, prózai vallomások és verses köszöntők együtt valósággal egy kisebb antológiát töltenek meg. Ez a virtuális antológia Csorba Győzőtől Weöresről szóló tíz szöveget, Weöres Sándortól pedig Csorbáról szóló hét szöveget tartalmazna. Csorba Győző Weöresről négy alkalommal kritikát illetve esszét írt, és hat alkalommal versben köszöntötte költőtársát.¹¹ Weöres Sándortól Csorbáról szóló három cikket

¹¹ Csorba Győző négy prózai írása: Weöres Sándor új könyvei. Sorsunk, 1946. 1. sz. 45–48.; Weöres Sándor: A lélek idézése. A Könyvtáros, 1958. 11. sz. 855–856.; Levél Weöres Sándorhoz. Jelenkor, 1963. 9. sz. 845–847. A kútnál mélyebben. Jelenkor, 1988. 6. sz. 507–510. Csorba Győző hat

és négy verset ismerünk.¹² Kettőjük kapcsolatát dokumentálják Weöres Sándornak Csorba Győzőhöz írt levelei is.¹³

Rónay György a *Szabadulás* után is figyelemmel kísérte Csorba Győző költői és műfordítói munkásságát. Még a hatvanas években a Vigiliában vezetett *Az olvasó naplója* rovatában méltatta a *Séta és meditáció* valamint a *Lélek és ősz* című Csorba-köteteket,¹⁴ a Nagyvilágban pedig Csorba műfordítás-gyűjteményéről, a *Kettőshangzatról* írt.¹⁵ Csorba a *Szabadulás* egyik versét még így kezdte: „Megállt, s áll a lomb, álmatag leng az éj; / a formák fölötták a szint, alszanak / a véget-nemérő utak”. Most a *Lélek és ősz* kötet első versének első két sora így hangzik: „Így szabálytalanul szabályos. / A kis káosz nagy geometria.” És a vers címe: *Ritmus, rend, zene*. Rónay nem beszél a múlttól, nem emlegeti hajdani kritikáját; Csorba költészetének kiteljesedését, gazdagodását regisztrálja. „Nincs is a kötetben semmi hivalkodás, se formában, se gondolatban; az egészen, elejétől végéig mind fokozottabb hangsúllyal, az élet iránt való mély erkölcsi felelősségtudat vonul végig: az élet legnagyobb tényeivel való szembenézés megrendültsége.” És jelzi: Csorbánál az élet két legnagyobb élménye („egzisztenciánk döntő kérdései”) a születés és a halál, a költő szavaival: „A szülőágy s a sírhely tengelye / Ki tágabb, ki szűkebb körben forog”. Költészetete az ellentétek és a szintézisre törekvés, a „káosz” és a harmónia keresésének dialektikus feszültségében formálódik. És Rónay idézi a költő prózai vallomását: „Én a költészetet mindig valamiféle élni-segítő erőnek tartottam és tartom.” Versben Csorba így fogalmaz: „Csonkulni másokért az az igazi épség.”

„Ki tágabb, ki szűkebb körben forog”, kinek előbb, kinek utóbb jött el a végső „csonkulás”. Legelőbb Rónay György ment el, tizenegy évvel később Weöres és további hat év múlva Csorba Győző. Csorbának megadatott, hogy mindkét költőtársát meggyászolja. Amikor maga is a halál kapuja elé érkezik, kezét azok felé nyújtja, akik hajdan vitatársak voltak, de már átlépték az elmúlás küszöbét. A szenvedés összeköti az élőt az eltávozottakkal, a veszteség a halandót a megholtak társává teszi. Csorba két gyászversében feloldódik a múlt, a lepergett idő, a hajdani nézeteltérés. A valamikori véleménykülönbség, az eltérő ízlés, a különböző esztétikai program, a más-más filozófiai nézet kisimul, harmóniában olvad föl. A nézetek immár nem elválasztanak, hanem összekötnek. Az élő költő a két holt költőtársban, a hajdani vitatkozóknak testvért lát.

A Csorba életében utoljára megjelent kötet, a *Szemközt vele* (1991) gyászverseket tartalmazó ciklusában találjuk *Lett ideje* című versét. A vers alcíme: Rónay Györgynek, akit ma is gyászolok. Mottója Rónay György *Csillagok* című versének négy sora: „Csillagok, titeket se tudtalak. / Véga, Aldebarán, s hány, mennyei virág! / Ne félj, lesz majd időd

verse: Római jegyzetek; Csokor; Kegyes weöreskeődés; Weöres Sándornak 70. születésnapjára; Hetvenöt; Hol vagy W. S.?

¹² Weöres Sándor három cikke: Csorba Győző: Szabadulás. Válasz, 1947. II. 363–365.; Csorba Győző. Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1967. 1. sz.; Csorba Győző hatvanéves. Kortárs, 1976. 11. sz. 1840. p. Weöres Sándor négy verse: Csorba Győzőnek; Körtánc (részlet); Győzőnek; Amikor Csorba Győzővel hatvanévesek lettünk.

¹³ Weöres Sándor: Csorba Győzőhöz írott leveleiből. Jelenkor, 1989. 7–8. sz. 665–676.

¹⁴ Rónay György: Csorba Győző: Séta és meditáció. Vigilia, 1965. 8. sz. 494–495.; Csorba Győző: Lélek és ősz. Vigilia, 1968. 7. sz. 487–488.

¹⁵ Rónay György: Csorba Győző: Kettőshangzat. Nagyvilág, 1978. 1. sz. 130–131.

megtanulni, hanyatt / fekve, ezt az egész égi botanikát.” A megtört sorokból álló, ötstrófás Csorba-vers első szakasza mintha ezt a gondolatot folytatná:

*Pedig sokat tudott: a lélek ezer recéje-ránca
éles-szelíd szemének magát készségesen kitárta
S oly biztonsággal mozgott a gyúrt titkok között
mint aki mindegyikkel szövetséget kötött.*

Csorba Győző posztumusz kötete lett a *Csikorgó* (1995). A halál közelségében fogant versek közül való a *Hol vagy W. S. ?* „Sándor hol vagy? Hol vagy barátom?” – kezdi a verset, majd így folytatja:

*Meghaltál? Meghaltál valóban?
De éltél-e? Oly kis küszöb
és oly kevésbé láthatóan
feküdt két létformád között
Mi persze kik még itt maradtunk
sopánkodunk: „Mily veszteség!”
Értünk vállaltad és miattunk
ez érthetetlen rémmesét...*

A halál nemcsak elválaszt két létformát, hanem össze is köt. A halál nemcsak veszteség, hanem a megtalálás lehetősége is – mondja a költő.

Ez a fölismerés ma már Csorba Győző költészetére is érvényes.

